

що воювало грецьке цісарство морем Чорним і сухопутно. Се ж їхні предки разом з Володимиром хрестились, віру християнську від Константинопольської церкви приймали" [3, с. 32].

Сагайдачний, який так багато зробив для Польщі, особливо в Хотинській війні, мав повне право на отримання гарантій щодо створення української автономії в межах Речі Посполитої. Тим більше, що було сформовано ідею відновлення національно-історичної традиції, яка ототожнювала козаків з давньоруським лицарством, підносячи їх як нащадків давньоруської держави.

На думку В. Голобуцького, – "... за часів Сагайдачного Польща ще могла реалізувати таку модель держави, в якій знайшлося би місце і для українського народу. Але тоді вона втратила свій сторичний шанс. Через 30-40 років Польща повернеться до ідеї триалістичної держави (маємо на увазі частково Зборівський і Гадяцький договори), але тоді вже буде запізно" [2, с. 259].

Незважаючи на нереалізованість задумів Сагайдачного, його політична і військова діяльність залишила відчутний слід в загальноісторичному і державотворчому процесі українського суспільства.

Н. Полонська-Василенко особливо увагу акцентує на важливому аспекті державотворчої політики гетьмана, а саме на ідеї соборності, єдності українських земель: "Сам Сагайдачний, його культурне оточення – Єлисей Плетинецький, Памва Беринда, Лаврентій Зизаній, а головне Йов Борецький, перший митрополит поновленої Київської Православної Церкви (благословив козаків на Хотинську війну) – були галичани. Цим підкреслювалося соборність України, цим знову зв'язувалося в єдиний національний організм розірвані ходом

історії її частини. Шість років тримав Сагайдачний владу в своїх руках – і за ці роки перегорнув сторінку історії, уможлививши події – постання держави Хмельницького" [5, с. 445].

Перемогою в Хотинській війні українці в особі козаків вийшли на міжнародну політичну арену як захисники християнського світу від мусульманської загрози. Героїчна боротьба запорозьких козаків біля Хотина відбила на певний час прагнення турецького султана захопити Україну. У цій битві Туреччина переконалася у могутності запорозького війська і його здатності відстояти свою незалежність.

Козацтво набуло самостійного, самодостатнього значення. Воно сформувалося як політичний чинник, військова сила та ідейна течія. Активізувався братський рух, підтриманий авторитетною козацькою силою. Саме козацтво й православні братства стали осередком формування політичної культури українців, важливим елементом якої було прагнення до національного визволення.

1.Василенко Г. Хотинська війна / Григорій Василенко. – К.: Вид-во "Радянська школа", 1960. – 97 с. 2.Голобуцький В. Запорозьке козацтво / Володимир Голобуцький. – К.: Вища школа, 1964. – 539 с. 3.Гуржій О., Корнієнко В. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний / О.Гуржій, В.Корнієнко. – К.: Україна, 2004. – 192 с. 4.Історія України в особах: Литовсько-польська доба / Упорядн. і авт. передм. О.Русина. – К.: Україна, 1997. – 272 с. 5.Полонська-Василенко Н. Історія України (До половини XVII ст.) / Наталя Полонська-Василенко. – Мюнхен: Українське видавництво, 1972. – Т. 1. – 591 с. 6.Хотинська війна (1621) / Г.Грабянка, С.Величко, Й.Мюллер та ін. – К.: Центр пам'яткознавства АН України та Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, 1991. – 240 с. 7.Яворницький Д. Історія запорозьких козаків. – К.: Наукова думка, 1990. – Т.2. – 560 с.

Надійшла до редколегії 15.09.10

С. Кагамлик, канд. іст. наук

ГАЛИЦЬКА СКЛАДОВА КИЇВСЬКОЇ ЦЕРКОВНОЇ ІЄРАРХІЇ XVII – XVIII СТ.

У статті аналізується церковно-політична та культурно-просвітницька діяльність київських церковних ієрархів XVII – XVIII ст. – вихідців із Галичини: Йова Борецького, Варлама Ванатовича, Рафаїла Заборовського.

The church's-political and cultural-educational activities of the Kiev church hierarchs of the 17th – 18th centuries Galician origins like Iov Boretskyj, Varlaam Vanatovytsch and Rafail Zaborovskij are analyzed in the article.

Роль галичани на переломних етапах історичного розвитку України. завжди була показовою. Зокрема, М. Грушевський – в контексті аналізу особливостей культурно-релігійного руху в Україні кінця XVI ст. – першої половини XVII ст. – вказав на витоки його спрямування – західноукраїнські землі, де в найголовніших культурних і релігійних центрах виникли культурно-просвітницькі осередки – гурток у Львові при Успенському братстві (не пізніше 1585 р.), гурток князя Андрія Курбського на Волині (з кінця 1560-х років до 1583 р.), гурток князя К.Острозького (70 – 90 рр. XVI ст.). На початку XVII ст. вони передали свою творчу енергію Києву, забезпечивши неперервність інтелектуального розвитку нації в процесі її формування. Діяльність цих осередків стала головною ознакою Першого українського відродження, що, за висловом М.Грушевського, "так сильно, хоч і ненадовго, заблиско блиско і політичної мислі і національного самоусвідомлення" [5, с.137].

Галичани забезпечили творчий та інтелектуальний потенціал діяльності гуртка Єлисея Плетенецького, створеного при зачаткованій 1616 р. Печерській друкарні. Більшість перших лаврських друкарів – авторів і видавців – була походженням з Галичини, або вчилася в львівських школах, як, наприклад, сам Єлисей Плетенецький, Захарія Копистенський, Памво та Степан Беринди, Лаврентій Зизаній та ін. Тісний спадкоємний зв'язок Львова з Києвом забезпечувався й тим, що крім

безпосередніх контактів між друкарнями середовища Лаври постійно поповнювалося вихованцями Києво-Могилянського колегіуму – академії, значну частину яких становили вихідці з західноукраїнських земель. "Було се перше "нашествіє Галичан" на Київ, що під покровом і протекцією гетьмана козацького, також Галичанина, заходилися культурними засобами Західної України відродити на київському ґрунті заглишене культурно-національне жите й повернути старій столиці України її давню національну і культурну роль і значіння", – зазначав з цього приводу М. Грушевський [5, с. 245].

Тому не випадково галичани стали провідниками української духовності, зайнявши чільне місце серед православної ієрархії XVII – XVIII ст. Серед них особливо вирізняються постаті трьох українських архієреїв – Іова Борецького, Варлаама Ванатовича і Рафаїла Заборовського, діяльність яких стала знаковою для тогочасної епохи. Відобразити особливості архієпископської (церковно-політичної і культурно-просвітницької) діяльності кожного з них – мета даної статті.

Іов Борецький, в миру Іван, народився в с. Бірча Руського воєводства (тепер м-ко Городоцького р-ну Львівської обл.). Походив з простої родини (plebeae conditionis). Відомо, що на Варшавському сеймі 1623 р. польська шляхта виставляла на посміх "хлопське походження" Іова й інших ієрархів Феофанового свячення,

оскільки в Речі Посполитій практикувався звичай наставляти єпископів тільки з родовитих сімей [4, с.3].

Достеменно відомо, що Іван Борецький навчався у Львівській братській школі, де пізніше учителював. Припускають, що він міг також навчатися в Острозькій школі і в закордонних навчальних закладах, зокрема в Краківському університеті. Принаймні рівень його освіченості і знання мов засвідчував його сучасник Єлисей Плетенецький, стверджуючи, що Борецький "в божественном писанні искусен, греческій и латинській язык добрѣ умѣвый" [4, с. 5]. Саме ці мови, починаючи з 1604 р., Борецький викладав у Львівській братській школі, того ж року став її ректором.

1605 р. Іван Борецький залишив педагогічну працю і зайнявся перекладацькою діяльністю. При сприянні князя К.К. Острозького він переклав з грецької послання Александрийського патріарха Мелетія Пігаса уніатському митрополиту Іпатію Потію, в якому піддав критиці деякі католицькі догмати. Невдовзі Борецький переклав ще один полемічний твір Мелетія Пігаса – "Діалог о православной вѣр!", що місив виклад основ православ'я. На думку М. Возняка та інших дослідників, Борецький також імовірний автор "Перестороги" (написаної 1605 або 1606 р.), одного з найвидатніших українських полемічних творів [19, с.81]. У ньому автор висловлює думку про причини, що довели Русь до "такої погібелі", зокрема, відсутність "шкіл посполитих", поширення чужої віри, і закликав до єдності й оборони. Ще більше акцентується на значенні освітньої справи у творі "О воспитаніи чад" (1609), який також приписують Борецькому за часів львівського періоду його діяльності. Автор вважав, що саме освіта визначає місце людини в суспільстві й спроможна змінити суспільство [19, с. 80].

Не пізніше 1610 р. Іван Борецький залишає Львів і переїжджає до Києва. Ймовірно, він прибув до Києва на запрошення Печерського архимандрита Єлисея Плетенецького (1599 – 1624), який починає гуртувати при Лаврі інтелектуальні сили. Цю тезу підтверджують його наступні тісні контакти з Лаврою. Відомо, що Борецький пізніше став членом гуртка Плетенецького і перекладав з грецької на церковнослов'янську "Анфологон" (1919 р.). Вважається, що він разом з Єлисеєм Плетенецьким був одним із головних керівників Київського братства [18, с. 63].

Оскільки Борецький не мав чернецого сану, то, на думку П. Вікула, не міг жити у Лаврі і отримав місце священика Воскресенської церкви на Подолі. Коли 1616 р. тут постала Київська братська школа, Борецький став її першим ректором, як значилося у всіх тогочасних документах. У власному будинку при Воскресенській церкві Іван Борецький відкрив приходську школу, де на власні кошти утримував кращих учнів, а у вільний час особисто займався їх навчанням [4, с. 7].

На початку 1618 р. Іван Борецький прийняв чернечий постриг під іменем Іова і став настоятелем Києво-Михайлівського монастиря. Водночас постриг прийняла і його дружина, яка стала першою ігуменею влаштованого Борецьким дівочого монастиря з церквою Іоанна Богослова. Діяльність Борецького у званні ігумена Михайлівської обелі засвідчили ремонтно-будівельні роботи храмової церкви і щедрі благодійні пожертви, за що його називали Іоанном Милостивим і "милым ігуменом".

Популярність Іова Борецького стала підставою висвяти його Єрусалимським патріархом Феофаном 1620 р. на першого митрополита відновленої Київської православної митрополії. Відтоді Києво-Михайлівський монастир став митрополичою резиденцією і Борецький продовжував ним керувати як кафедральним.

Факт висвячення православної ієрархії патріархом Феофаном потребував обґрунтування його легітимнос-

ті. Разом з іншими нововисвяченими ієрархами – Ісайєю Копинським і Йосифом Курцевичем – Борецький став автором "Протестації" (1621 р.), спрямованої на захист відновленої православної ієрархії, в ній захищалися історичні права українців на власну вітчизну і Церкву. Автори посилалися на права, що їх надали руському народові монархи та князі Русі, а в контексті суспільно-політичної ситуації в Речі Посполитій навіть висловлювали думку про окремі Руське та Литовське князівства [12, с. 209; 16, с. 59-60].

Задля захисту позицій православної ієрархії Іов Борецький вдається до підтримки козацтва, яке вже надало свої послуги при відновленні митрополії, прославляє його у своїх творах, за що архієрея величають "козацьким митрополитом". З цією ж метою Борецький зав'язує стосунки з єдиновірною Москвою: відправляє туди на службу своїх родичів, посольства за милостиною та в інших справах. Одне з них на чолі з Луцьким єпископом Ісаїєм Борисковичем (який жив у Києві при митрополичій кафедрі, оскільки його власна була зайнята уніатами) просила царя прийняти православний український народ "під государеву руку". Однак у Москві обмежилися тільки щедрими подарунками, відклавши практичну допомогу на майбутнє [4, с. 20].

Разом з Печерським архимандритом Петром Могилою Іов Борецький шукав вирішення унійного питання і спосіб примирити "Русь із Руссю". Вони виступили ініціаторами ідеї "універсальної унії" на основі поєднання обох Церков на засадах створення Київського патріархату, єдиного для православної і греко-католицької спільноти. Уже в 20-ті роки XVII ст. в середовищі українського вищого духовенства починають здійснюватися практичні заходи, спрямовані на його реалізацію. Собор 1627 р., скликаний в Києві з ініціативи православного архієпископа Полоцького Мелетія Смотрицького – також ідеолога "універсальної унії", за участю Іова Борецького і Петра Могили, обговорював питання про "почесне зверхництво" папи над Українською Церквою і унійний катехизис Мелетія Смотрицького.

У сані Київського митрополита Іов Борецький продовжував опікуватися провідним на той час освітнім закладом – Київською братською школою, допомагав Київському братству в придбанні деяких маєтностей на утримання школи, добився його визнання королівською владою (19 лютого 1629 р.). Як свідчив у своїх творах Сильвестр Косов, навіть у архієрейському сані Борецький не полишав учительської справи: "Іов Борецький, ставши митрополитом Київським, був і опікуном оних братських шкіл і сам в них богословське вчення викладав" [19, с. 81] Перед смертю Борецький написав духовний заповіт, в якому передав опіку над Київською братською школою Петру Могилі з умовою, щоб вона і надалі залишалася при братстві.

Варлаам Ванатович, в миру Василь, народився у м. Ярослав Руського воєводства (тепер Республіка Польща) у досить бідній міщанській родині. Проте його батьки знайшли можливість дати синові найкращу як на ті часи освіту – у Києво-Могилянській академії, де він навчався до філософського класу. Близько 1702 р. – з ініціативи місцеблюстителя Московського патріаршого престолу Стефана Яворського, – перейшов на навчання до Московської слов'яно-греко-латинської академії. Проте з Києвом зв'язків не поривав. Разом з 114 вихованцями Києво-Могилянської академії він 1704 р. надав пожертву Благівіщенській Конгрегаційній церкві. Після завершення навчання прийняв чернечий постриг у Тихвінському Успенському монастирі Новгородської єпархії і, ймовірно, з 1706 р. викладав у місцевій монастирській школі. Тут Ванатович зблизився з архимандритом Олек-

сандрю-Невської лаври і найближчим радником Петра I Феодосієм Яновським. Завдяки високому становищу свого заступника, Ванатович став швидко просуватися по духовній службі. Певний час він був духівником Яновського і проживав разом із ним у Санкт-Петербурзі. 1718 р., представлений імператору Петру I, отримав призначення на флот. Прослуживши рік флотським обер-ієромонахом, Ванатович отримав у нагороду настоятельство у Тихвінському Успенському монастирі Новгородської єпархії. Через три роки його, згідно з імператорським указом, викликали в Москву для висвяти "во архієпископы благоспасаемых градов Києва и Галича" [9, №215, с. 359].

Обставини, які передували висвяті Варлаама Ванатовича, пов'язані з тим, що по смерті Київського митрополита Іоасафа Кроковського 1718 р. українське, передусім київське, духовенство довгий час було під підозрою. Обрання киянами межигірського архімандрита Іродіона Жураковського на вакантну київську кафедру не було затверджено – згідно з імператорським указом на її заміщення було призначено Варлаама Ванатовича. Тим самим, з цього часу припинилася традиція вільного обрання київських ієрархів, Настановлення Ванатовича показово і в тому сенсі, що при хіротонії він отримав лише титул архієпископа Київського і Галицького, – а не митрополита, як його попередники, і без додатку "і Малої Росії". Фактично цим Київську митрополію було позбавлено її давнього визначального статусу.

Однак з призначенням Варлаама Ванатовича київським першоієрархом російська влада не отримала бажаного результату – мати керованого ставленика, який пройшов чернечу школу на російському ґрунті. У своїй архіпастирській діяльності Ванатович був противником церковно-адміністративних перетворень і намагався зберегти і відстояти права і особливості Київської митрополії. Як стверджував М. Петров, Ванатович, – "опираясь на стародавнія права и привиллегии Киевской митрополіи и понимая их в смысле сохранения statum quo сей митрополіи, кажется, признавал Духовный Регламент и дополнительные к нему синодальные указы обязательными для себя настолько, насколько они не противоречили стародавним правам и привиллегиям Киевской митрополіи" [1, с. XII].

За часів Варлаама Ванатовича спостерігаються неодноразові вияви опозиційних настроїв в середовищі української церковної еліти, а іноді й відкритих протестів проти централізаційної політики російських властей. Сам київський архієрей, попри вказане йому обмежене титулування, на всіх своїх указах, підписаних "рукою власною", продовжував, як і його попередники, додавати "і Малої Росії" [14, с. 306]. Київська консисторія, отримавши в листопаді 1721 р від Монастирського Приказу указ про збір коштів з архієрейських і монастирських вотчин, написала донесення в Синод, що даний указ не стосується Малої Росії і добилася його відміни [1, № VII]. Сам Варлаам Ванатович також, посилаючись на українські традиції, не виконав розпорядження Синоду щодо продажу при церквах воскових свічок [1, № III]. Він також не став віддавати Синоду прибутки від "вінечних пам'ятей", а використовував їх на потреби єпархії та Києво-Могилянської академії [1, № XVII]. Коли Синод, посилаючись на Духовний Регламент, який велів утримувати архієрейські школи за рахунок хлібного збору, звернувся з запитом про способи утримання Київської Академії, Варлаам Ванатович відповів, що в Київській єпархії цей збір ніколи не проводився, на утримання учителів і учнів дається "пособіє" "из казны архієрейской", "а церковных в Малороссии земель барзо мало и рѣдко гдѣ обрѣтается, и поведенія того здѣсь нѣтъ" [10]. Варлаам Ванатович

також відстоював майнові права київського духовенства, коли з ініціативи гетьмана Данила Апостола вийшли "Рѣшительные пункты", згідно з якими духовним особам заборонялося набувати нерухоме майно, і клопотався про звільнення церковних маєтків від збору податків на військовий скарб [1, № XXVIII].

Водночас він намагався офіційно повернути статус Київської митрополії. Про це свідчить прохання Варлаама Ванатовича з підлеглим йому духовенством імператору Петру II про відновлення в Києві митрополії (1727 р.). Після викладу історії Київської кафедри з 54 її зверхниками включно з митрополитом Іоасафом Кроковським, автор переходить до суті прохання: "Всемилоствѣйшій государьѣ Обще со всѣм духовенством моей паствѣѣ подсудственным прошу Вашего Императорскаго величества, да повелит высокодержавство ваше милостивым своим указом, дабы паки по прежнему была митрополія при Киевском престолѣѣ" [13, с.74; 15, с. 43-44].

Не дивно тому, що така діяльність Варлаама Ванатовича, як ревного охоронця давніх прав Київської митрополії, викликала незадоволення російської влади і автора Духовного Регламенту Феофана Прокоповича, наслідком якого стали трагічні обставини подальшої долі київського архієрея. Приводом цьому став донос київського війта, який використав давнє протистояння єпархіального керівництва і міської влади. Невдоволений діями митрополита, війт Д. Полоцький, скориставшись непорозумінням, пов'язаним із проголошенням маніфесту та невідправленим вчасно Ванатовичем молебня на честь сходження на російський престол Анни Іоанівни, направив на нього донос (19 червня 1730 р.). Негативну роль у цьому зіграла і позиція Феофана Прокоповича, який скористався вкрай підозрілим ставленням імператриці до вищого київського духовенства і ще більше посилив його у справі з київським архієреем. Ванатовича викликано до Москви, де його було піддано суду, позбавлено архієрейського сану і священства та заслано довірливо до Кирило-Білозерського монастиря Новгородської єпархії.

Через десять років заслання, у жовтні 1740 р. – з нагоди сходження на престол імператриці Єлизавети – Ванатович отримав помилування і йому було повернуто архієрейський сан. Проте від архієрейських регалій він відмовився. Останні роки життя провів у Тихвінському Успенському монастирі, прийнявши схиму. Один із сучасників характеризував архієпископа як такого, що був "житієм постник, святости полный, простодушный" [9, с. 276].

Рафаїл Заборовський, в миру Михайло, народився 1676 р. у м. Зборові Руського воєводства (тепер район Тернопільської обл.) у шляхетській родині. Батько його був католиком, а мати – православною і різниця у сповіданні і уподобаннях обох батьків позначилася на долі майбутнього ієрарха. Так, саме через настійне бажання матері Михайла охрестили в православній церкві. Під впливом батька він здобув освіту в польському єзуїтському колеґіумі. Коли батько помер, з ініціативи матері переїхав до Києва і продовжив навчання у вищому українському православному навчальному закладі – Києво-Могилянській академії [11, с. 2].

Навчаючись у класі філософії, Михайло Заборовський слухав лекції Іоасафа Кроковського та Стефана Яворського. Останній помітив здібного учня і 1700 р., перебуваючи вже на становищі одного з найвищих савоноків Російської Церкви, викликав Заборовського разом з декількома іншими студентами до Москви налагоджувати навчальний процес в Московській слов'яно-греко-латинській академії. Успішно завершивши повний курс навчання, Заборовський прийняв у Московському Закономоспаському монастирі чернечий постриг від Стефана Яворського і став викладачем ри-

торики в Московській академії. Підтримував зв'язок з Києвом: як і Варлаам Ванатович, в числі 114 вихованців Києво-Могилянської академії він 1704 р. надав пожерву на Благовіщенську Конгрегаційну академічну церкву.

Як і всі інші, викликані в Росію українські церковні діячі з могилянською освітою, Рафаїл Заборовський став швидко просуватися по духовній службі. Невдовзі його, за рекомендацією члена Синоду Гавриїла Буржинського, призначили флотським обер-ієромонахом. По закінченні служби 1723 р. він отримав сан архімандрита Іверського Троїцького Колязинського монастиря й звання синодального асесора. 9 жовтня 1725 р., згідно з імператорським указом, Рафаїла Заборовського було висвячено на єпископа Псковського, Ізборського й Нарвського і призначено членом Синоду. У Пскові нововисвячений архієрей насамперед відкрив слов'яно-латинську школу за київським зразком, в якій викладали запрошені ним викладачі з Києво-Могилянської академії. Упродовж 6 років діяльності школа досягла значних успіхів. Як згадував сучасник тих подій, при від'їзді Заборовського з Пскова місцеві мешканці "разставались с ним с великим жалѣніем и пролітїем многих слез" [11, с. 3].

У 1731 р. Рафаїла Заборовського висвячено на архієпископа. Київського, Галицького і всієї Малої Росії. 1743 р., за сприятливого для України царювання імператриці Єлизавети, йому вдалося повернути титул митрополита і втрачений статус Київської митрополії.

Усвідомлюючи велику роль освіти у вихованні духовенства і пастви, нововисвячений ієрарх чи не більше від своїх попередників приділяв уваги її розвитку. У хроніці Києво-Михайлівського монастиря збереглася така характеристика київського архієрея: "Рафаил Заборовский, воспитанник сначала кievской, а затѣм законоспаской академии,... на митрополичьей кафедре в Киевѣ высказался, как ревностный поборник просвещения, учения и ученых любителей и благодетель" [7, с. 163].

Насамперед Заборовський доклав зусиль для поліпшення становища Києво-Братського монастиря, від якого безпосередньо залежав матеріальний стан Києво-Могилянської академії. Оскільки навчальний заклад втратив право отримувати, як раніше, щорічно 200 крб. від гетьманів з Військового Скарбу на утримання викладачів, київський архієрей звертався до всіх, хто міг сприяти у вирішенні цього питання – до гетьмана Даниїла Апостола, який, у свою чергу, клопотався перед імператрицею Анною Іоанівною, до Синоду, до князя О. Шаховського, Псковського єпископа Стефана Калиновського, Новгородського митрополита Феофана Прокоповича та ін. [1, с. 176 – 191]. Намагання Заборовського досягли своєї мети. За його наполяганням гетьман Данило Апостол видав універсал 19 травня 1732 р., згідно якого поширився збір коштів на облаштування навчального закладу, а у грудні 1742 р. вийшов царський указ на поновлення видачі на користь Академії 200 крб. з Військового Скарбу. Митрополит також відновив втрачене право ректора Академії продавати вічні пам'яті в м. Києві (липень 1732 р.)

На виручені кошти Заборовський 1735 р. розпочав реставрацію й розбудову навчальних приміщень і академічної церкви. Над корпусом, побудованим ще гетьманом Іваном Мазепою, було зведено другий поверх з величезною колонадою за проектом відомого архітектора Й. Шеделя. В листопаді 1740 р. відбулося урочисте освячення особисто архієпископом Рафаїлом церкви в ім'я Благовіщення Пресвятої Богородиці й перше зібрання в новій Конгрегаційній залі. Зображення нового корпусу помістили на печатці Академії, яке стало її гербом [20, с. 213].

До заслуг архієрея слід віднести і обстоювання ним прав і привілеїв Академії. Коли у 1738 р. російський уряд намагався обмежити її право приймати на навчання молодь різного станового походження, Заборовський пояснив всі негативні наслідки такого указу: "Если всѣх учеников, записав в книгѣ, на коштѣ указном содержать (на средства каефдры епископской) и впредь освободить приход и отлучение из училищ кievских заградить, то из зарубежных людей польской и других націй (которым свободно высокомонаршими грамотами, на коллегию кievскую данными, приходится учиться позволено, коих большая часть в училищах кievских обрѣтается), то никого не будет, а из малороссян, которые на своем коштѣ учатся, когда им свободный отпуск унять из училищ кievских, безохотно разбегутся..." [7, с. 168-169]. Таким чином митрополит домігся жалуваної грамоти імператриці Єлизавети від 11 грудня 1742 р., яка підтверджувала давні права Академії, крім того, військовим і цивільним чинам, у тому числі й київським міщанам, заборонялося чинити кривди навчальному закладу.

На честь київського архієрея слід відзначити і його щедрі пожертви на користь Київської академії, куди він спрямовував всі залишки від своїх власних коштів. Так, на будівництво академічних приміщень Заборовський з 1731 по 1737 рр. почергово віддав 1640 руб. На власні кошти, як відомо з документів, Рафаїл Заборовський збудував також Велику бурсу, що її називали "студентським домом". З свого архієрейського утримання Заборовський щорічно видавав по 100 крб. на оплату викладачам Академії, які, крім того, неодноразово оримували, в залежності від заслуг, і окремі грошові винагороди.

Митрополит використовував різні засоби для заохочення молоді до навчання, утримував власним коштом найбідніших студентів й надавав їм стипендії для навчання за кордоном. Здібні учні з сиріт церковнослужителів за розпорядженням митрополита часто користувалися прибутками від батьківських приходів, отримуючи на це відповідне право – "концес". І навпаки, тим вихованцям Академії, які не бажали продовжувати навчання, посилаючись на нездібність, преосвященний влаштовував екзамен і тільки у випадку "крайньої глупости" відраховував з навчального закладу. Таку батьківську турботу про вихованців Академії та її різні потреби рельєсно відобразив Георгій Кониський у похоронній промові на честь Рафаїла Заборовського (1747 р.): "Кто не видѣл, – говорив проповідник, – безприкладную милость его к учащим, кому невѣдомо было великое призрѣние его к учащимся?" [17, с. 7].

Заборовський опікувався не лише благоустроєм Академії та її вихованців, але й навчальним процесом. 1738 р. він започаткував класи єврейської і німецької мов, поновив клас грецької мови. Іноземні мови викладали підготовлені у закордонних університетах відомі професори – Симон Тодорський, Варлаам Лашцевський, Давид Нащинський. У 1734 р. Рафаїл Заборовський склав Інструкцію "Leges academicae docentibus et studentibus observandae" ("Академічні правила для викладачів і студентів..."), в російському перекладі у В. Аскоченського [3, с. 102-103], в якій, спираючись на давні традиції й вимоги нового часу, виклав у 22 пунктах правила внутрішнього життя навчального закладу. В одному з пунктів значилося, що наставники Академії завжди повинні служити для учнів високим взірцем скромності, ввічливості, доброго виховання й освіченості, а також бути прикладом не тільки внутрішньої чистоти душі, а й зовнішньої охайності тіла й одягу.

Пастирська турбота архієрея сприяла процвітанню Академії і принесла їй світову славу. Про це, зокрема, свідчить, що у ній хотів навчатися навіть венеціанський

підданий Костянтин Секур. У своєму проханні на ім'я митрополита він вказував: "Язвѣстился я (в венеціанской области) от тамошних жителей, что у преосвященства вашего благополучна разным учением академія, оставив учение римское, и забыв труд, на пути бывавший, пустился я на глас академіи" [7, с. 235].

Вдячні професори й студії найменували свою alma mater на честь митрополита Києво-Могилянсько-Заборовською. З нагоди відкриття Конгрегаційної зали у липні 1739 р. студенти піднесли своєму протектору гравюру, виконану вихованцем Академії, художником-гравером Григорієм Левицьким, яка відобразила архієрея на фоні суспільно-політичного життя тогочасної України. Словами "Мудрості отец – Петр Могила, Первый наверхитель дела – Рафаил всецѣло" [7, с. 236] – пііти Академії віддали дань Заборовському як гідному продовжувачеві справи її засновника.

Отже, наведений матеріал дозволяє окреслити головні напрямні діяльності трьох київських ієрархів – вихідців із Галичини – в тих умовах, які випали на долю їх архіпастирської діяльності. Якщо головною турботою першого очільника відновленої Київської митрополії Іова Борецького було намагання легімітизувати перед владою Речі Посполитої українську православну ієрархію, на що були спрямовані його церковно-історичні твори, перемовини з російським урядом, використання підтримки з боку козащини, то Варлааму Ванатовичу довелося відстоювати права Української Церкви в умовах централізаційної політики російських можновладців і робити спроби відновлення втраченого статусу Київської митрополії. Його наступник Рафаїл Заборовський, якому, за сприятливого для України царювання імператриці Єлизавети, вдалося повернути титул митрополита, всі свої зусилля спрямовував на розвиток освіти і підтримку матеріального, правового і організаційного становища Києво-Могилянської академії.

1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. II (1721 – 1795) / Под ред. Н. И. Петрова. – Т.1 (1721-1750 гг.). –

С. 1 – К., 1904. 2. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. Отд. II (1721 – 1795) / Под ред. Н. И. Петрова. – Т.1 (1721-1750 гг.). – Ч.2. – К., 1905. 3. Асоченский В.И. Киев с древнейшим его училищем Академиею / В. И. Асоченский. – Ч. 1 – 2. – К., 1956. – Ч.2. 4. Викул П., свящ. Киевский митрополит Иов Борецкий (1620 – 1631) / свящ. П. Викул. – Каменец-Подольский, 1894. 5. Грушевський М. Духовна Україна:Збірка творів / Упорядкування та додатки Ігоря Гирича, Оксани Дзюби, Василя Ульяновського / Михайло Грушевський. – К.:Либідь, 1994. 6. Задорожна О., Шевченко О. Ванатович Василь, чернець ім'я Варлаам // Києво-Могилянська академія в іменах. Енциклопедичне видання / Упоряд. З.І.Хижняк; За ред.. В.С. Брюховецького / О.Ф. Задорожна, О.М.Шевченко. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2001. – С. 99-100. 7. Молчанов П. Протектор киевской академии Рафаил Заборовский, митрополит киевский / П. Молчанов // Киевские епархиальные ведомости. – 1876. – Отдел второй. – №5. – С. 162 – 172; №7. – С. 228 – 236. 8. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т.1 (1542 – 1721). – СПб., 1868. 9. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т.11 (1722), Ч.1. – СПб., 1878. 10. Описание документов и дел, хранящихся в архиве Св. Синода. – Т.VII. (1727). – СПб., 1885. – Приложение VIII. 11. Орловский П. Сказание о блаженном Рафаиле, митрополите Киевском / П. Орловский. – К., 1908. 12. Плохий С. Наливайкова віра. Козацтво та нація в ранньомодерній Україні / Сергій Плохий. – К.: Критика, 2005. 13. Прошение киевского архиепископа Варлаама Ванатовича императору Петру II о предоставлении киевской кафедре прежнего титула митрополитии // Киевские епархиальные ведомости. – 1874. – №3. – Отдел второй. – С. 63-78. 14. Пясецкий А. Время Варлаама Ванатовича, архиепископа Киевского и Галицкого (1722 – 1730) / А. Пясецкий // Полтавские епархиальные ведомости. – 1897. Часть неофициальная. – № 8. – С. 304-313; № 9 – 331-338; № 10 – С. 378-383. 15. Рыболовский А.П. Варлаам Ванатович, Архиепископ Киевский, Галицкий и Малая России / А.П. Рыболовский // Труды Киевской духовной академии. – 1908. – № 5. – С. 93-129. 16. Сас П.М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст. / П.М. Сас – К.: Либідь, 1998. 17. Слово, сказанное Георгием Конисским в Киево-Софійском Соборе при погребении Рафаила Заборовского, митрополита киевского (1747 года ноября 29-го дня) // Киевские епархиальные ведомости. – 1893. – № 1. – Часть неофициальная. – С. 1 – 10. 18. Титов Ф. Киевская духовная академия (1615 – 1915). Историческая записка. – 2-е, дополненное издание / Федор Титов. – Киев, 2003. 19. Хижняк З.І. Борецкий Иван Михайлович, чернець ім'я Йов / З.І. Хижняк // Києво-Могилянська академія в іменах Енциклопедичне видання / Упоряд. З.І.Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького / З.І.Хижняк; За ред. В.С. Брюховецького / З.І. Хижняк. – К.: Вид. дім "КМ Академія", 2001. – С. 213 – 214.

Надійшла до редколегії 20.10.11

К. Кобченко, канд. іст. наук

СПОРУДЖЕННЯ КОРПУСУ УНІВЕРСИТЕТСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ: ІСТОРІЯ КИЇВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ, ЯКОЇ НЕ СТАЛОСЯ

Статтю присвячено історії спорудження будинку бібліотеки Університету Св. Володимира у 1910-1920 рр. та подальшого передання його науковій бібліотеці при Академії наук в контексті історичних подій та реформ в галузі науки та освіти того часу.

The article is devoted to the history of constructing of the building of St. Vladimir University's library in the 1910-1920s and further assignment of it to the scientific library by the Academy of sciences in the context of historical events and reforms of the system of education and science of that time.

Історія формування бібліотечних колекцій як Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, до якої перейшла більша частина книжкового зібрання Київського університету [9], так і бібліотеки КНУ імені Тараса Шевченка [11; 13; 14], є дослідженою та висвітленою в науковій літературі. Предметом цієї розвідки є процес спорудження власного корпусу бібліотеки Університету Св. Володимира, який після завершення будівництва став приміщенням Всенародної бібліотеки України, нині – Філії № 1 НБУВ. Основою для цієї історичної реконструкції послужили архівні документи. Історія спорудження бібліотечного корпусу є важливою складовою минулого Київського університету, як і освітніх та наукових установ Києва в цілому і, водночас, вона є свідченням складних та бурхливих часів, на тлі яких вона розвивалася.

Початкові проекти будинку університетської бібліотеки

З моменту створення в Києві Університету Св. Володимира він володів власною бібліотекою, основу фондів якої склали книжкові зібрання Волинського (Кременецького) ліцею, правонаступником якого став університет. Однією з найцінніших частин бібліотеки була колекція книг останнього польського короля Станіслава Августа – Collectio Regia. З перших днів існування Університету Св. Володимира бібліотека розташовувалася в його приміщеннях – спершу в спеціально найнятому будинку, а під час зведення Головного (Червоного) корпусу, згідно проекту архітектора В. Беретті, частину його приміщень було спеціально відведено під бібліотеку.

Із розбудовою університету, збільшенням кількості студентів (з 1863 р. у Бібліотеці було створено окремий Студентський відділ), із зростанням кількості книг, приміщення для них ставало тісним та незручним для ко-